

Батырбекова Лазат Сарсенбаевнаның 6Д110100 - Медицина мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған "Арал өңірі тұрғындарының гепатобилиарлы жүйе жағдайы" тақырыбындағы диссертациясына

РЕЦЕНЗИЯ

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен оның жалпы ғылыми және жалпы мемлекеттік бағдарламалармен байланысы

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) деректеріне сәйкес әлемде бауыр ауруларымен 2 млрд. аса адам ауырады деп есептелінеді, олардың ішінде ерлерге қарағанда әйелдер арасында жиі кездеседі [Ильченко А.А. – 2011; ДДҰ. Ақпараттық бюллетень № 328. - 2009].

Гепатобилиарлы жүйе қызметінің бұзылыстарында қоршаған ортаның үлесі 14% - дан 36%-ға дейін құрайтыны дәлелденген. Гепатобилиарлы патология қолайсыз экологиялық жағдайлы аймақтарда шартты түрдегі «таза» аумақтарға қарағанда 3-4 есе жиі кездеседі [Баранов А.А. – 2012; Фаустов А.С., Попов С.В. - 2014].

Қазақстанның экологиялық қолайсыз аймақтарының бірі Арал өңірі болып табылады. Арал теңізінің жойылу қасіреті – адамзаттың қолымен жасалған үйлестірілмеген және маңыздылығы дұрыс есепке алынбаған іс-әрекеттің салдары, сонымен қатар Қазақстанның оңтүстік аймақтары мен Өзбекістан және Қытай сияқты көршілес жатқан республикаларда жерден алатын өнімнің түсімін көтеру үшін әртүрлі пестицидтер мен гербицидтерді бақылаусыз пайдаланудың салдарынан орын алған өмірлік дәлелдердің бірі [Алиев Р.А. - 2011; Орақбай Л.Ж. - 2010].

Бірқатар зерттеушілердің еңбектерінің нәтижесінде Сырдария өзені суының сульфаттар, мыс, нитраттар, магниймен ластанғаны, ауыз суының ауыр металдармен (кадмий, мырыш, қорғасын, никель) ШРЕК-тен (шектелген рұқсат етілген концентрация) бірнеше есе жоғары ластанғаны анықталған [Альназарова А.Ш. - 2010; Терешкевич Д.П. - 2011; Rakhmatullaev Sh. - 2017].

Соңғы он жылдың ішінде Арал өңірі халқының арасында аурушандылықтың артқаны Қазақстан мен Қарақалпақстан ғалымдарымен дәлелденген. Экологиялық қолайсыз аймақтардағы тұрғындар арасында ісіктік аурулар 2-3 есеге, туа пайда болған ауытқулар, қан және қан түзу мүшелері аурулары, эндокринді жүйе, асқорыту мүшелерінің аурулары, әсіресе, оның ішінде гепатобилиарлы жүйе аурулары өскен [Рузиев И.Б. - 2010; Акилов Х.А., және авторластары. - 2005].

Асқорыту мүшелері ауруларының әлеуметтік-экономикалық маңыздылығы ең алдымен олардың кең таралуымен сипатталады. Олар жалпы аурушандық бойынша жүрек-қан тамыр жүйесі ауруларынан кейін екінші орында тұр. Гепатобилиарлы жүйе аурулары асқорыту мүшелері

ауруларының 50-60% құрайды, оның негізінде дискинезиялық және метаболизмдік механизмдер жатыр [Григорьев П. Я., Яковенко А.В. – 2011].

Қоршаған ортаның зиянды заттармен ластануы, оның адам ағзасына әсер ету дәрежесін бағалайды. Сондықтан Арал өңірі аймағы тұрғындарына кешенді тексеру жүргізу қажет, бірінші кезекте гепатобилиарлы жүйеге, өйткені, ол ағзаны детоксикациялайтын негізгі жүйе болып табылады. Гепатобилиарлы жүйе патологиясы тек адам өмірінің сапасын төмендетіп қана қоймайды, ары қарай оның денсаулығы мен еңбекке қабілеттілігін де анықтайды. Бұл мәселені зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы зор, өйткені, бұл жалпы аурушандық құрылымында химиялық этиологиялы бауырдың созылмалы зақымдануының қазіргі кезде өсуіне байланысты. Осы жұмыс «Арал өңірі тұрғындарының денсаулық жағдайын кешенді зерттеу мен басқару» тақырыбындағы ғылыми-техникалық бағдарлама аясында орындалды, мемлекеттік тіркеу нөмірі №0114RK00320.

2. Диссертацияға талаптар шеңберіндегі ғылыми нәтижелер:

Диссертациялық жұмыс келесі бөлімдерден тұрады: кіріспе, әдебиеттік шолу, зерттеудің материалдары мен әдістері, зерттеу қорытындысы, қауіп факторларын анықтаудан, кешенді алдын алу шаралары, қорытынды, қолданылған әдебиеттер тізімі. Диссертация 26 кестемен және 20 суретпен суреттелген.

Әдебиеттік шолу 3 бөлімнен тұрады: 1) Арал өңірі аймақтарының қоршаған ортасын ластайтын факторлар; 2) Арал өңірі мәселелерін шешіге бағытталған бағдарламалар; 3) Экологиясы қолайсыз аймақтар тұрғындары арасында гепатобилиарлы жүйе патологияларының таралуы.

Диссертант экологиялық дағдарыс және апат аймағында 4381 ересек адамдарды медициналық тексеру жүргізілді. Зерттеуге алу критерийлері болып – 18-69 жас аралығы, экологиялық апат аймағында 5 жылдан кем емес уақыт тұру, жұмыс орнында өндірістік факторлармен (қауіптілік пен зияндылықтың 2 класы) байланыстың болмауы. Медициналық тексеруге терапевт кеңесі, тексерілген адамдардың амбулаторлы картасының талдауы, гепатодуоденальды аймақты ультратрадыстық зерттеу және қанның лабораторлы (биохимиялық) зерттеуі кірді.

Тұрғындарға клиникалық - функционалды және жануарларға экспериментальді зерттеу жүргізілген. Зерттеу барысында гепатобилиарлы жүйе ауруларының таралуы, құрылымы мен даму қауіптілігі анықталған. Алынған материалдарды статистикалық талдауда хи-квадрат, даму ықтималдылығы және Манни –Уитнидің U- тесті дағдарыс пен апат аймағындағы гепатобилиарлы жүйе ауруларын бақылау аймағымен салыстыру мақсатында қолданылды.

3. Ізденушінің диссертацияда тұжырымдаған әрбір нәтижесінің (ғылыми ережесі), қорытындысы мен тұжырымның негізділігі мен шынайылық дәрежесі

1. Бірінші міндет, 1 және 2 тұжырым Арал өңірінің экологиясы қолайсыз аймақтары (экологиялық дағдарыс және апатты аймақтарында) ересек тұрғындары арасында гепатобилиарлы жүйе ауруларының бақылау аймағына

караганда 1,4 және 1,5 есе артық кездескен. Гепатобилиарлы жүйе ауруларының таралуы мынадай: созылмалы тассыз холецистит 32,3% және 39,1%, алкогольді емес бауырдың майлы ауруы 12,7% және 3,7%, созылмалы криптогенді гепатит 13,2% және 4,5% дағдарыс және апатты аймақтарда кездесті. Созылмалы криптогенді гепатиттің экологиялық дағдарыс және апатты аймақтарында даму мүмкіндігі (OR) 4,1 есе және 13,3 есеге бақылау аймағынан жоғары кездесті.

2. Екінші міндет Қызылорда облысына қарасты Арал өңірінің экологиялық қолайсыз аймақтарының гепатобилиарлы жүйе аурулары бар тұрғындарда, қандағы микроэлементтер өзгерістерін анықтау болды. Дағдарыс және апатты аймақтарында тұрғындар арасында кездескен созылмалы криптогенді гепатиттің клинико – функциональдық ерекшелігі персистирлеуші ағымды минимальді белсенділікпен көрінді және микроэлементтер дисбалансы – қандағы мырыштың төмендеуімен және мыстың жоғарылауымен көрінді ($p < 0,001$).

3. Үшінші міндет – экспериментальді зерттеу. Экспериментті жануарларда (құрамында 74% сульфаттар мен ауыр металл тұздарының жоғары Арал қаласынан алынған шаңмен тыныстындырылған) бауыр құрылымының морфологиялық өзгерісін және микроэлемент құрамын қан мен бауыр паренхимасында анықтауға бағытталған. Созылмалы ағымда Арал шаңымен тыныстандырылған экспериментті жануарларда бауырдың қабынулық өзгерістеріне минимальді цитолиттік және холестаздық белгілермен, орташа перипортальді фиброзбен, қан мен бауыр паренхимасында мырыштың 2,6 есеге төмендеуімен және мыстың 3,7 есеге артуымен көрінді.

4. Төртінші міндет пен тұжырымда Арал өңірінің экологиялық қолайсыз аймақтарында тұратын тұрғындар арасында созылмалы криптогенді гепатиттің дамуында болжамдық модельді құрастыруда тұрғындар арасында қауіп топтарын алдын ала анықтауда 7 предикторлар алынды - экологиялық қолайсыз аймақта тұруы (апатты немесе дағдарыс аймағында), мекендеу ұзақтығы (жылмен), аланинаминотрансфераза, гамма-глутамилтранспептидаза, сілтілі фосфатаза, қандағы мырыш пен мыс деңгейі ескеріледі. Болжамдық модель 85% дәлділікпен Арал өңірі тұрғындары арасында созылмалы криптогенді гепатиттің қауіп топтарын ерте анықтауға көмектеседі.

Л.С. Батырбекованың диссертациялық жұмысы кешенді (клиникалық-зертханалық-функционалды және экспериментальді) зерттеулерден тұрады және ҚР БЖҒМ білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің «Ғылыми қызметкерлердің сәйкес мамандықтары бойынша дәреже және паспорт беру Ережесі» талаптарына және 6D110100 – Медицина мамандығының паспортына сәйкес келеді.

4. Ізденушінің диссертацияда тұжырымдаған әрбір нәтижесінің (ғылыми ережесі), шешімдері мен қорытындысының жаңалығының дәрежесі

Диссертациялық жұмыста алынған барлық негізгі нәтижелер жаңа ғылыми фактілер болып табылады және осы іспеттес зерттеудің болмауы

диссертацияны бекітуге негіз болады. Қызылорда облысының Арал өңіріне қарасты экологиялық дағдарыс және апат аймақтарына алғаш рет гепатобилиарлы жүйе ауруларының таралуына, құрылымын анықтауға және созылмалы криптогенді гепатиттің даму қаупінде микроэлементтер дисбалансымен болжау моделі алғаш рет жүргізілді. Диссертациялық жұмыста тұжырымдалған нәтижелер мен шешімдер ғылыми жаңалыққа ие.

5. Ішкі тұтастық пен алынған нәтижелерді бағалау

Диссертациялық жұмыс, автормен тұжырымдалған ғылыми нәтижелер, қорытынды мен шешімдер ішкі тұтастықпен сипатталады, олар бір-бірімен байланысқан және өзекті мәселені - Арал өңірінің экологиялық дағдарыс және апат аймағындағы тұрғындардың гепатобилиарлы жүйесі жағдайын бағалауда қоршаған ортаның ластануын ескере отырып қандағы микроэлементтерді зерттеу керектілігі айтылады.

Диссертацияның тараулары арасындағы логикалық байланыс бақыланған. Жұмыстың шешімдері қойылған міндеттер мен нақты материалдардан қисынды шығып, автормен алынған ғылыми нәтижелерді көрсетіп тұр. Алынған нәтижелер ізденушімен тұжырымдалған мақсат, міндеттер, нәтижелер мен шешімдердің біртұтастығын көрсетіп отыр.

6. Зерттеушімен алынған нәтижелердің өзекті мәселені, теоретикалық және қолданбалы мәселені шешуге бағытталуы

Диссертациялық жұмыс ғылыми зерттеудің қорытындысы, ол клиникалық және ғылыми медицина саласында (экспериментті) ғылыми – тәжірибелік мәселені шешуде рөлі үлкен.

Алынған зерттеу нәтижелері гепатобилиарлы жүйе патологиясының себебін іздегенде, аймақтың экологиялық жағдайын ескеру керек екенін түсіндіреді. Арал өңірінің экологиялық қолайсыз аймақтарында созылмалы криптогенді гепатиттің тұрғындар арасында ерте анықтау мақсатында құрастырылған логистикалық болжамдық модель 85% дәлділікпен қауіп топтарын болжай алады.

7. Диссертацияның негізгі ережелері, нәтижелері мен шешімдері жариялануының толықтығының жеткіліктілігін растау

1. Зерттеудің негізгі нәтижелері бойынша 25 ғылыми еңбек, оның ішінде

2 жарияланым «Scopus» компаниясының ақпараттық базасына кіретін халықаралық ғылыми басылымдарда жарияланды;

2. 6 мақала ҚР БЖҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын баспаларда жарияланды;

3. 2 авторлық құқық нысанына мемлекеттік тіркеу туралы куәлік алынды;

4. «Қызылорда облысы Арал өңірінің ересек тұрғындар арасында терапиялық аурулар құрылымын анықтау алгоритмі» атты әдістемелік ұсыныс баспадан шықты.

Диссертация материалдары баяндалды:

- Эпидемиологтардың «Healthy Living» Еуразиялық конгресінде 25 – 27 маусым 2015ж., Maastricht – the Netherlands;

- «Минералды шикізатты кешенді өңдеудегі химия мен металлургия» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы, 25-26 маусым 2015ж., Қарағанды қаласы;

- «Ғылым әлемі және жастар: жетістіктер мен келешек» жас ғалымдардың халықаралық конференциясы (26 ақпан 2015 ж., Қарағанды қаласы);

- «Білім мен ғылымның теориялық және қолданбалы сұрақтары», халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы, 31 наурыз 2014ж., Тамбов қаласы;

- «Заманауи медицинаның жаңа міндеттері», III халықаралық ғылыми конференциясы, 26 желтоқсан 2014 ж., Санкт-Петербург;

- «Қоршаған ортаны қорғау және адамның өмірлік іс-әрекетінің өзекті мәселелері» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция, 26 қараша, 2014ж., Қарағанды қаласы.

8. Аннотацияның диссертация мазмұнына сәйкестігі

Аннотация толығымен диссертацияның мазмұнына сәйкес және үш тілде – қазақша, орысша және ағылшынша ұсынылды.

9. Диссертацияның мазмұны мен рәсімдеуінің кемшіліктері

Диссертацияның мазмұны мен оның рәсімделуі толығымен қойылған талапқа сай. Жалпылай алғанда, бұл жұмыс оң бағалауға лайық. Диссертацияның мазмұны мен оның рәсімделуі толығымен PhD диссертациялар талаптарына сәйкес келеді.

Диссертация мазмұны бойынша ғылыми дискуссия ретінде автордың түсіндіруін талап ететін келесі ескертпелер мен сұрақтар болды:

1. Бақылау аймағы қандай көрсеткіштер бойынша таңдалды?
2. Неліктен зерттелген бақылау аймағында вирустық және алкогольді гепатиттің жиілігі өте төмен болғаны деп ойлайсыз? Бұл факторлар бауыр ауруларының ең көп кездесетін себептері екені белгілі.
3. Сіздің жұмысыңыздың «материалдар мен әдістер» бөлімінде, тәжірибелік бөлігінде, жұмыстың негізгі бөлігінің кестелерінде қандай жануарлар пайдаланылды? Және олардың негізгі және бақылау топтарындағы саны да көрсетілмеген. Осыған жауап беріңізші.
4. Жұмыстың эксперименталды бөлігінің қортындылары бойынша, құрамында шекті рұқсат етілген концентрацияларынан бірнеше есе жоғары микроэлементтер мен ауыр металдардың тұздары құрамында бар шаңмен жануарларды 60 және 120 күн ішінде уландыруда, олардың бауырында қабыну белгілері лимфоидты инфильтрациямен көрінді, перипортальді аймақта айқын фиброз белгілері анықталды, ол орталық венада және перипортальді аймақ тамырларында қанның іркілуімен бірге жүрді, бәрін қосқанда Кнодель шкаласы бойынша 19 балды құрады.

Осыған байланысты сұрақ туындайды: зерттелген аудандарда тұрақты тұратын тұрғындар мен бақылау ауданының тұрғандарының арасында бауыр циррозының салыстырмалы жиілігі қандай? Неліктен бұл деректер сіздің жұмысыңызда көрсетілмеген?

5. Неліктен бауыр фиброзы бауыр эластометриясы немесе фиброздың биохимиялық белгілерін анықтау әдістері арқылы бағаланбады?
6. Тәжірибелік ұсыныстарда зерттелген аудандардың тұрғындары үшін алдын-алу және емдеу шаралары көрсетілмеген?

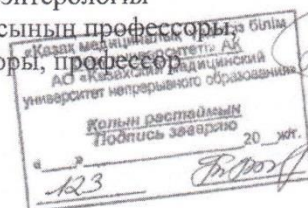
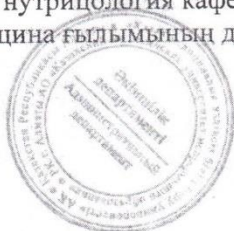
10. Сәйкес мамандығы бойынша (PhD) философия докторы дәрежесін беру мүмкіндігі туралы қорытынды

Батырбекова Лазат Сарсенбаевнаның «Арал өңірі тұрғындарының гепатобилиарлы жүйе жағдайы» диссертациялық жұмысы, жүргізілген жұмыстың теориялық және клиникалық деңгейін растайтын, ғылыми тұрғыдан негізделген шешімдерден тұратын үлкен ғылыми материалдармен қамтылған, аяқталған ғылыми зерттеу болып табылады.

Ұсынылған жұмыс ҚР Білім және Ғылым министрлігінің бұйрығымен бекітілген «Ғылыми дәрежелерді беру Ережесі» талаптарына сәйкес келеді. Диссертант Батырбекова Лазат Сарсенбаевна 6D110100 «Медицина» мамандығы бойынша ізденіп отырған PhD дәрежесіне лайықты.

Пікір сарапшы:

Қазақ медициналық үздіксіз білім беру университетінің
гепатология курсімен гастроэнтерология
және нутрициология кафедрасының профессоры,
медицина ғылымының докторы, профессор

Искаков Б.С.